

1919 az ezeréves Magyarországnak területében és illúzióiban is az utolsó éve. Az ország görcsös erőfeszítéssel kereste helyét az új világban, a forradalmakban és ellenforradalmakban. Móra is. A politizálás örök dilettánsa, sőt balekja volt, s így kell útját megrajzolni és értékelni is. Cikkeinél hitelesebb a leveleiben megnyilatkozó képe. Ezekben is szeretett ugyan mártírkodni, igazságtartalmuk mégis kétségtelenül ezeknek a nagyobb. A megjelent és a könyvtár iratai között található kiadatlan anyag egyaránt bizonyíték erre.

Hogy ő maga miként értékelte e korbeli szerepét, még a forradalmi idők elején, 1919. január 7-én Bodor Antalnéhoz írt levelében fogalmazta meg: "Életem sodra annyira belevitt az aktualitásokba akaratom ellen (kit nem?), hogy lehetetlen azok kikapcsolásával számolni be magunkról. A közélet brutális ökle bezörgetett az én könyves cellámba is, és kihuzigálta álmaiból a fehérfejű barátot. Szegeden én csináltam meg a Nemzeti Tanácsot már egy héttel a forradalom előtt, amikor még kockázatosnak látszott a forradalmasdi, s bujkálva üléseztünk (azt hiszem, ez a romantika bolondított meg, mert újra gyerekek érezhettem magamat), én szavaztattam meg a törvényhatósággal a köztársaságot már november 1-én [helyesen : 2-án! A szerk.], s november 2-án már szerettem volna visszaszökni a könyveim közé. Persze akkor már nem eresztettek, s két hónapon át én voltam Szeged legdédelgetettebb és legnyomorultabb embere. Hihetetlen lezüllöttnek éreztem magam tegnapi, amikor végre sikerült lemondanom a radikális párt elnökségéről, és ezzel megkezdenem a nagy retraitet. A forradalmár úr, akiből mindenki képviselőt akart csinálni Szegeden, belvárosi zsidók és külvárosi bolsevikiek egyformán, a forradalom alatt jött rá, hogy ő tulajdonképen elvetemedett arisztokrata, aki borzad a tömegtől, ha az csupa öt emberből is [áll].

S csak egy ambícióm van már...: madárijesztő szeretnék lenni egy pipacsos és búzavirágos rozsmezőben, mert akkor nem volna más dolgom, mint nézni a vitorlázó felhőket, a kergetődző árnyékokat – és azt hiszem, a madarakkal is csak akkor köthetnék igazi barátságot."⁵

Az épület állapotával kapcsolatban Móra az év elején a következő beadványt intézte a tanácshoz :

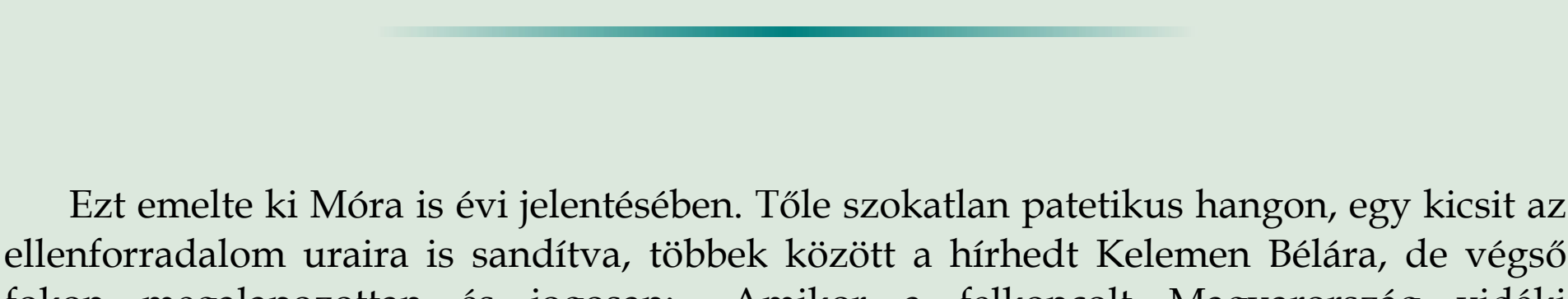
"Napról napra olvasom a lapokban azoknak a közmunkáknak a jegyzékét, amelyeket a város végeztetni akar, hogy maga is részt vegyen a munkaalkalmat adó akcióban. A lajstromban nem találok a kultúrpalota restaurálását, amit évek óta sürgettem...

Tisztelettel kérem, hogy a kultúrpalota restaurálását, amely annál többbe kerül, mentői tovább halogatják, méltóztassék a mérnökséggel fölvetetni a legelső sorban végzendő közmunkák jegyzékébe!" (12/1919. jan. 16.)

Hónapokkal később válaszolt a tanács: a teljes felújítást 115 000 koronára becsülve csupán a legszükségesebb javítási munkákat engedélyezte, melyek az épület fenntartása végett szükségesek. Állítólag "az igazgatóval egyetértőleg". (124/1919. jún. 21.)

Január végén kiutaltak az intézet számára tíz mázsa kocszot (23/1919. jan. 30.), s az év végén utasították a város gazdászát, hogy a "két helyiség, illetve két kályha fűtését véve számításba a Közművelődési palota részére is szolgáltatassa ki ugyanazt a tűzifamennyiséget esetről esetre, ami a városi hivatalok fűtéséhez engedélyezve van". (202/1919. nov. 7.)

Ennek ellenére mind a belső munkákban, mind a földolgozott anyag számát és értékét tekintve, s végül, de nem utolsó sorban az olvasók számában is további fejlődést ért el az intézmény.

^[5] Móra Ferenc levelezéséből. Szerk. Kőhegyi Mihály és Lengyel András. Kecskemét, 1979. 87.

Ezt emelte ki Móra is évi jelentésében. Tőle szokatlan patetikus hangon, egy kicsit az ellenforradalom uraira is sandítva, többek között a hírhedt Kelemen Bélára, de végső fokon megalapozottan és jogosan: „Amikor a felkoncolt Magyarország vidéki kultúrközpontjaiban a könyvtárak és múzeumok kifosztva, felprédálva vagy magyarságukban meggyalázva halottas házakká váltak, s amikor az ország szívében is hosszú időre megdermedt a kulturális intézmények élete: legyen szabad legalább itt, Szegeden, a magyarság Herkules-oszlopainál, melytől keletre és délre ellenséges óceán kavarog, rámutatni a mi csöndes kultúrszigetünkre, amely a gondviselés kegyelméből megmaradhatott magyarnak, és zavartalanul gazdagodhatott ebben a vérrel szegett fekete esztendőben is. Hogy ezt elmondhatja, az az egyetlen, mindennel felérő jutalma annak a lelkes kis gárdának, amely az év minden napját gyönyörűségben végzett munkában töltötte itt, akkor is, mikor a tüzelőinség heteiben egy hat lépés hosszú, egy lépés széles folyosósölgletbe bújtt össze dideregve dolgozni az intézet egész személyzete, hivatalnokok és szolgák. A maga szerény méreteiben és a jövődjéért verekedő magyarság kultúrtörténetének egy darabja az, ami alább következik."

Mind a könyvtárnak, mind Mórának új és szokatlan feladata volt a megszálló katonai erőkkel való kapcsolat kiépítése. A proletárdiktatúra pár napja után a Szeged fölötti katonai impériumot a megszálló francia csapatok vették át. Valószínűleg Móra egyik legragyogóbb fegyverténye a velük teremtett személyes kapcsolata. Eredményeiből mind ő, mind az intézet s nem utolsó sorban a város, sőt az egyetemes magyarság is részesült.

Az intézetet kétségtelenül szilárdabbá tette, hogy május 19-én Fischhof Ágotát könyvtár tisztté nevezték ki, s a már bevált erők – Czögler Kálmán, Cs. Sebestyén Károly – mellett új, önkéntes munkaerők is jelentkeztek, mint pl. Lugosi Döme, Szeged jeles helytörténésze. Rendeződött végre Móra előléptetésének ügye is. Még 1918 szeptemberében a tanács egyhangúlag a VIII. fizetési osztályból a VII-ikbe léptette elő, de a közbejött politikai zavarok miatt ezt a miniszter 1919 áprilisáig sem erősítette meg. Ekkor Móra ingerült hangú kérvényben kérte ügyének elintézését : „Kérem, [...] a fizetéskülönbözetet nekem a közgyűlési határozat napjától kezdve visszamenőleg kiutalni méltóztassék, mert méltánytalan dolog lenne, hogy a közgyűlés intenciói ellenére a nyelvi szenvedjek a politikai zavarok miatt." (83/1919. ápr. 5.) A tanács saját hatáskörében rendezte is Móra kérését visszamenőleges hatállyal. (106/1919. máj. 14.)

Az év minden kedvezőtlenése ellenére a Somogyi-könyvtárnak „szerencsés és bő esztendője volt". Az állomány gyarapodása minden előző évet meghaladott. Az addigi fennállása alatt még akkora állománygyarapodást nem mutatott, mint éppen 1919-ben. Az évi gyarapodás 4073 kötet, illetőleg a fel nem dolgozottakkal együtt 5134. A gyarapodás kisebb része vétel (1067 mű), a többi ajándékozás révén került a könyvtárhoz.

Az 1067 kötet vásárolt könyv viszonylag sok pénzbe került. Közel 15 000 koronát fordít-hattak erre, máskor vagyont érő összeget, ekkor már a mind rohamosabb pénzromlás miatt még jóval kisebb értékűt. A könyvek java valamiféle aktualitás volt, elsősorban a Szegeden összezsúfolódtott egyetemi ifjúság érdeklődését elégítette ki. Részben az ún. nemzeti kormányok propagandakiadványai. Mellettük szépirodalmat vettek még. Szeged teljesen elszigetelten állt, a könyvutánpótlástól elszakadva, s az olvasó éhségét az élelmes kereskedők könyvdrágítással használták ki.

A divatos műfaj most a memoárirodalom lett. Vesztes hadvezérek, sikertelen államférfiak elérkezettnek látták önigazolásaik kiadását. Ezek legfontosabbjait – német és magyar műveket – megvette a könyvtár is.

Új volt az ún. amatőrkiadványok vásárlása vagy adományozása. Így került már ekkor, később még több, díszkiadás a könyvtár birtokába, mint Andersen Reise in Österreich 10 rézkarccal, a Grimm-meséknek 40 rajzzal ékített példánya. Mindkettő még német kiadás: a következő években gyakorlatuk átveszik a magyar kiadók is, több szép kiadással gazdagítva a magyar könyvkultúrát.

^[7] A Somogyi-könyvtár száz éve

A két könyv különben darabonként 1000 koronába, ekkor még viszonylag jelentős összegbe került. S az is újdonság, hogy ellenértéküket Szeged legjelentősebb nagypolgárai, mint Wmmer Fülöp gyárigazgató, Szász Ernő gyárigazgató, Holtzer Emil nagykereskedő és társaik adták össze.

Fontos a könyvtár életében két jelentős szakkönyvtárnak az állományba olvasztása. A Szegedi Gyorsírók Egyesülete átengedte teljes állományát a könyvtárnak. A 2131 kötetből álló anyag a legjelentősebb magyar gyorsírászati gyűjtemény : gazdag s majdnem hiánytalan magyar anyagán kívül jelentős külföldi, főképp német, de angol, francia, olasz, spanyol szakmunkákat is tartalmaz. Használói számára elsősorban a magyar rész a jelentős, különösen a magyar gyorsírás kezdeteit tartalmazó könyvei, folyóiratai miatt.

Ez 1919 anyag annyira értékes volt, hogy részére az állományon belül új egységet (F. d.) alakítottak ki.

A könyvtárba került másik jelentős gyűjtemény a Szegedi Orvosegyesület 454 kötetből álló orvosi szakanyaga volt. Fejlesztéséről, a szaklapok járatásáról az egyesület gondoskodott.

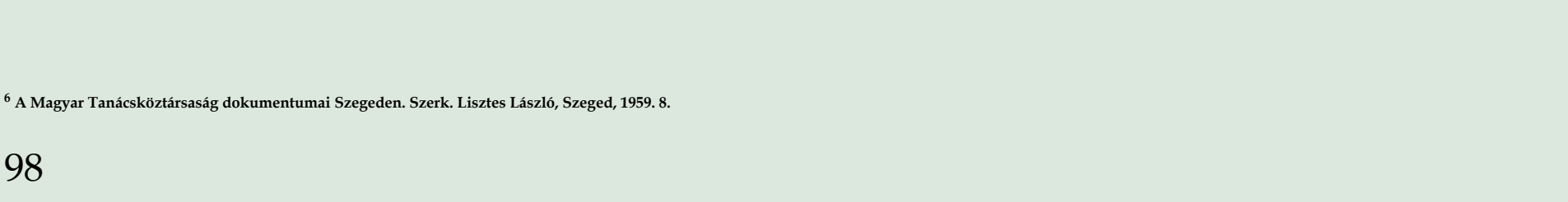
A világháború irodalmát 1919-ig a szakokba szétosztva kezelték. "Mivel azonban a háború és a viláगतalakítás irodalma előreláthatólag még évtizedekig növekedni fog, s az elszórtság a kutatást igen megnehezíti, indokoltnak látszott a világháborúval és fejleményeivel foglalkozó irodalmat V jelzéssel külön szakba csoportosítani, ez ideig 10 alszakkal, amelyek valószínűleg még szaporodni fognak. Egyelőre csak az 1919-es gyarapodás van így beosztva, a régebbi háborús irodalomnak az egyes szakokba való áthelyezését ezután kell elvégezni." Később ezt az anyagot a magyar történelem (G. e.) és az egyetemes történelem (G. a.) szakjaiba osztották.

Pótolhatatlan anyag gyűjtött a külügyi népbiztoság tisztviselője. Mintegy 570 könyv, füzet, röplap, plakát végigkíséri a mozgalmat a kezdetektől a bukásig.⁶

Kortörténeti fontosságú részleggel fejlődött az 1918-ban kialakított aprónyomtatványtár. Nagy gondot fordított rá Móra, mert a szegedi ellenforradalmi kormányok propagandairatait csak itt gyűjthette be az országos intézmények, így a Széchényi Könyvtár részére is. Az országos, a budapesti anyagot is gyűjtötték. Közöttük érdekesek a magyar és francia nyelvű röpiratok, melyeket a Tanácsköztársaság repülői szórtak le Szeged fölött, részben a francia megszálló katonaság számára.

Míndezért az aprónyomtatványok eddigi csoportjai mellé újabbakat is szerveztek. Így XXIII : országos kommunizmus (130 db), XXIV: szegedi kommunizmus (26 db), XXV: szegedi ellenforradalom (53 db), XXVI: országos ellenforradalom (23 db), XXVII: területi integritás (31 db), XXVIII: Szeged francia megszállása (157 db), XXIX: megszállott területek (10 db).

Részben ide, részben a múzeum gyűjtőkörébe tartozott az ún. szükségpénzek gyűjtése. A széttagolt ország pénzgazdasága az összeomlás után fölborult. Bankjegyutánpótlás alig volt, különösképp a váltópénzben támadt nagy hiány. Ezen úgy próbáltak segíteni, hogy közületek, így Szeged, de még üzemek is szükségpénzeket bocsátottak ki. Móra 1919 végén kezdte el gyűjtésüket. Fölhívással fordult a szegedi vállalatokhoz, amelyek ilyeneket bocsátottak ki, és egy-egy fajtából előrelátóan 12 darabot kért tőlük. "Azért ernyit – írta körlevelében –, mert a szegedi magánkibocsátású szükség pénzeket nemcsak a magunk múzeumában kívánjuk megőrizni, – a mai idők emléke gyanánt, hanem a viszonyok konszolidálódása után csereképen juttatni akarunk belőlük a fővárosi és nagyobb vidéki múzeumoknak is." (149/1919. okt. 8.)

^[6] A Magyar Tanácsköztársaság dokumentumai Szegeden. Szerk. Lisztes László, Szeged, 1999. 8.

Az olvasói forgalom az előző évekhez képest érdekes kettősséget mutatott. Míg az olvasóterem nyitvatartási ideje a tüzelőhiány miatt a mélypontot érte el, csak 117 napon volt szolgálat, az olvasók száma 5485 volt. Zömüket részben a megszállt területekről, részben a Tanács-Magyarországról ideözönlő menekültek adták, elsősorban egyetemi hallgatók (2637 fő). A létszám növekedésével megnőtt a kért művek száma. Az előző évi 2263 könyvvel szemben 1919-ben 6666 volt.

Növekedett a kölcsönzői forgalom is. Olyannyira, „hogy kénytelenek voltunk korlátozó intézkedésekkel védekezni az ostrom ellen. Védeni kellett a hivatali személyzetet, amelyet hasznosabb munkától vont el a szüntelen követelődző és főképp regényekért erősködő közönség, de védeni kellett elsősorban a könyveket, amelyeket nagyon megviselt a gondatlan házi használat." Ezért a kölcsönzést a tudományos művekre korlátozták, magas pénzbiztosítékkal és rövid határidőre, egy hétre. Így is 1919 művet kértek ki 27416 koronára leték ellenében.

Az ésszeszközötti munkákat sőt a hónapokos szolgálati szünetet, a belső munkákban sokat végeztek. Földolgozták a gyorsírászati anyagot, s a vásárolt és ajándékozott művek javarészét. 3700 címlapot állítottak ki, ledolgozva ezzel az előző és az az évi anyag tetemes részét. Megkezdték a néprajzi anyag elkülönítését is, elsősorban a földrajzi részből, s az 1918-ban nyitott önálló szakba osztották. Megkezdték s majdnem teljesen el is készítették a térképkatalógust.

Ez 1919 mérlege. A pénzügyekben volt a legziláltabb a kettős intézmény helyzete 1919-ben. "Az év politikai anarchiája, amely az intézetet fenntartó város anyagi helyzetét is súlyossá tette, állami felsőbb hatóságainktól is elvágott, pénzügyileg válságos helyzetbe jutott az intézet a proletárdiktatúra kitérésétől kezdve" – írta Móra jelentésében. Elmaradt az államsegély, a költségtetés eddigi gerince, és "Szegedország" sem tudta teljesen magára vállalni a károk dotyvációt. Ezért "hónapokig a sajátzomból kellett fedezni az intézet összes kiadásait a könyvkiadószertől a teremörök díjáig" – írta. Az előző évi megtakarításokból, városi segélyekből, duplumok eladásából, az "intézeti plakátkiállítás" jövedelméből, kölcsönzések díjából sikerült 21 740 koronát úgy összekaparnia, hogy a következő évbe alig 3000 korona hiánnyal mehetett át. Csak 1919 november végén, mikor az állami szervekkel sikerült a kapcsolatot felvennie, kapott 8000 korona rendkívüli államsegélyt, de ezt is jóval később, csak 1920 januárjában vehette kézhez.

